

JAK JSEM SE STALA PARTYZÁNKOU

OTÁZKY A ODPOVĚDI

1. Jaký byl osud Romů na Slovensku během druhé světové války?

V březnu 1939 došlo pod tlakem nacistického Německa k rozpadu Československa. Vznikla Slovenská republika, tzv. Slovenský štát v čele s Josefem Tisem, který se stal satelitem Německa, a z části okupované nacistickým Německem vznikl v českých zemích v roce 1939 tzv. Protektorát Čechy a Morava. Nacisté ve spolupráci se slovenskými fašistickými organizacemi plánovali na Slovensku po deportacích Židů i likvidaci Romů. Ačkoliv k tomu díky porážce nacistického Německa už nestihlo dojít, různá nařízení vedla k diskriminaci slovenských Romů, která vyústila v jejich pronásledování a vraždění jednotlivců, celých rodin či větších skupin. Vedle zákazů vstupu do obcí, jízdy vlakem a násilného vysídlování romských osad byly nařízené také násilné odvody slovenských Romů do pracovních táborů, přičemž o jejich zařazení (podobně jako u vysídlení z obce/osady) rozhodoval představitel obce, tedy starosta. K vykonávání takových rozhodnutí napomáhala tzv. Hlinkova garda, což byla polovojská organizace Hlinkovy slovenské ľudové strany (HSĽS), ke které se přidávali místní obyvatelé obcí brojící proti Romům a Židům. Tito tzv. gardisti je permanentně pronásledovali a různým způsobem tyranizovali. Byl vytvořen tzv. zajišťovací tábor v Dubnici nad Váhom, do kterého bylo násilně internovaných víc než 700 romských mužů, žen a dětí s plánem postupného transportu do vyhlazovacích koncentračních táborů v zahraničí. Podmínky v táboře byly kruté – těžká fyzická dřina, hladovění, fyzické tresty, rozšíření smrtelných nemocí, a pro mnoho lidí končily smrtí. Po vypuknutí tyfu nacisté vyvezli všechny nemocné za tábor a tam je postříleli nebo ubili v masovém hrobu. K dalším vraždám Romů docházelo lokálně zejména během potlačování Slovenského národního povstání (1944–1945) v Kremniči, Tisovci, Čiernom Balogu, Dolním Turčeku, Zvoleně, Nemecké, Žiaru nad Hronom, Pohorelé, Hriňové a dalších kvůli domnělému či skutečnému napomáhání slovenským partyzánům. Stovky romských mužů, žen i malých dětí tak byly postříleny v masových hrobech, osady byly vypálené.

2. Jaký byl osud Romů a Sintů během druhé světové války v českých zemích?

V českých zemích byla nacisty plánovaná genocida Romů téměř dokonaná. Z území Protektorátu Čechy a Morava byli Romové a Sintové řízeně posíláni do koncentračních táborů za účelem jejich likvidace a jen velmi malé procento z nich válku přežilo. Postupné omezování svobody, diskriminace, kriminalizace a policejní dohled vyvrcholily v roce 1942 vydáním tzv. „rozkazu o potírání cikánského zlořádu“, který kopíroval nacistické nařízení v Německu s cílem tvrdě zakročit proti Romům. V srpnu 1942 byli v Protektorátu vytvořené dva koncentrační tábory (nacisty označované jako tzv. „cikánské tábory“) – v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu. Zde byly uvězněné celé romské rodiny, dohromady asi 2600 Romů z Čech a Moravy. Životní podmínky v táborech byly otřesné. Kruté fyzické tresty, těžká práce v kamenolomu (kde pracovaly děti od svých 10 let), hlad a nemoci zapříčinily smrt mnoha vězňů, zejména malých dětí. Nejdříve byli mrtví pohřbíváni na obecním hřbitově, později kvůli zvyšujícímu se počtu zemřelých a strachu z rozšíření nákazy v masovém hrobu v lese poblíž tábora. Velká část těch, kdo přežili, pak byla poslána na smrt do vyhlazovacího koncentračního tábora Auschwitz-Birkenau v Osvětimi. Romové, kteří zůstali prozatím na svobodě a nebyli internováni v táboře v Letech či Hodoníně, byli následně v několika transportech posláni do Osvětimi. Z celkem asi 6500 českých a moravských Romů a Sintů se jich vrátilo z koncentračních táborů přibližně 600 a předpokládá se, že asi 300 dalších se zachránilo ukrýváním či útekem na Slovensko.

3. Jak se sami Romové zapojovali do odboje během války?

Tak jako jiní, i Romové se během druhé světové války zapojovali do odboje proti nacistům, byť sami čelili rasovému

pronásledování v českých zemích i na Slovensku. Na Slovensku se Romové účastnili jako jednotlivci ozbrojeného odboje v rámci partyzánského hnutí a pak Slovenského národního povstání (1944–1945), když byli přiřazeni jako „slovenští“ vojáci do partyzánské jednotky anebo se k partyzánům připojili dobrovolně. Nejedna z nich obdržel po válce za své působení vyznamenání. Jedním z nejznámějších je Anton Facuna, který dezertoval z přidělené armády v Itálii a poté pracoval v rámci odboje pro americké orgány jako zpravodajský pomocník. Velké množství Romů na Slovensku také spolupracovalo s partyzány mimo vojenské jednotky. Pomáhali při ukrývání, poskytování potravin či informací. Řada romských osad byla právě kvůli napomáhání partyzánům vypálena a jejich romští obyvatelé zavražděni.

V Protektorátu Čechy a Morava byli Romové internováni do koncentračních táborů a vzhledem k otevřené rasové perzekuci neměli tolik příležitostí zapojit se ve větším množství do odboje. Přesto je známých několik případů, kdy se povedlo Romům z tábora uprchnout a ukrýt se díky pomoci neromského obyvatelstva, takže se mohli přidat k partyzánskému odboji. Byli to například Josef Serinek, který utekl z tábora v Letech a stal se partyzánským velitelem, či Antonín Murka, který utekl z tábora v Hodoníně a přidal se k partyzánské jednotce.

Romové se ovšem postavili na odpor vůči vlastnímu věznění a jisté smrti i přímo ve vyhlazovacím koncentračním táboře v Osvětimi. Dne 16. května 1944 se zhruba 6500 převážně německých, českých a polských Romů odmítlo podrobit nařízenému nástupu a své plánované likvidaci. Nacističtí důstojníci byli natolik ohromeni romskými muži a ženami vyzbrojenými lopatami a kameny, že celá akce byla odvolána. Malé části povstalců se díky projevenému odporu podařilo smrti uniknout, drtivá většina Romů ale nakonec byla nahnána do plynových komor a v noci z 2. na 3. srpna 1944 byli zavražděni. Tento den, 2. srpna, je vyhlášen od roku 2015 za Mezinárodní den romského holocaustu, den 16. května je mezinárodně považován za Den romského odboje.

4. Jak byl holocaust Romů a Sintů po válce připomínán v českých zemích?

Ačkoliv v povědomí většiny obyvatel se po válce uchovala vzpomínka na válečné pronásledování Romů, z historické paměti a veřejného připomínání byl holocaust Romů a Sintů v poválečném Československu vytěsňován v podstatě až do 90. let. Někteří Romové byli natolik traumatizováni ztrátou svých blízkých i vlastní zkušeností z koncentračních táborů či pronásledování v osadách, že jen stěží dokázali o svém utrpení mluvit a sdílet ho se svými novými rodinami. Všeobecně rozšířená nevráživost okolí, předsudky a u přeživších Romů zejména strach z opětovné perzekuce pak u některých způsobily, že o svém životě za války nechtěli mluvit vůbec. Přestěhovali se jinam, změnili si jména. Jiní naopak byli odhodlaní usilovat o veřejnou připomínku alespoň v omezené míře, kterou jim komunistický režim dovolil. V roce 1973 uspořádali přeživší Romové a současně zástupci Svazu Cikánů-Romů (1969–1973) první veřejný pietní akt na místě masového hrobu poblíž bývalého koncentračního tábora v Hodoníně u Kunštátu. Svaz měl naplánovanou také výstavbu památníku v Hodoníně i v Letech, organizace však byla po své krátké existenci nedobrovolně zrušena. Na tradici pietních aktů pak navázalo až Muzeum romské kultury v 90. letech, které se od roku 2018 stalo i provozovatelem vybudovaného památníku.

Na místě hromadného pohřebiště poblíž bývalého koncentračního tábora v Letech byl odhalen v roce 1995 památník romským obětem perzekuce. Avšak dlouhých padesát let trvalo, než se potomkům přeživších Romů a Sintů podařilo spolu s dalšími aktivisty docílit státního odkupu vepřína, který stál na místě tábora od 70. let. V současné době se na tomto místě po zbourání vepřína staví památník holocaustu Romů a Sintů, který by mělo Muzeum romské kultury otevřít v roce 2024.

5. Jak se připomíná rasová perzekuce Romů za války na Slovensku?

Na Slovensku se otázka veřejné připomínky a památníku obětem holocaustu Romů otevřela až mnohem později, ačkoliv na několika místech se už v 90. letech objevily pamětní desky s připomínkou masakrů, kterých se nacisté na Romech dopustili. V roce 2005 vznikl s podporou Ministerstva kultury SR projekt, díky kterému bylo ve spolupráci s neziskovou organizací In Minorita osazeno několik pamětních tabulí ve vybraných lokalitách Slovenska, z nichž každá reprezentovala jistý druh represálií vůči Romům – věznění Romů v táboře v Dubnici nad Váhom a usmrcení nemocných vězňů; internaci romských mužů v pracovních útvarech na vlakovém nádraží v Hanušovcích nad Topľou; místo masového popraviště v Nemecké

a na židovském hřbitově ve Zvolenu; vyvraždění početných romských komunit v obcích Slatina a v obci Lutilla při Žiari nad Hronom, odkud bylo 40 Romů zavlečených do masového hrobu v Dolnom Turčeku. V Muzeu Slovenského národního povstání v Banské Bystrici byla dne 2. srpna 2005 otevřena první výstava pro veřejnost s názvem Holocaust Rómov na Slovensku 1939–1945, přičemž vybrané datum symbolizovalo také připomínku obětí zahynulých při likvidaci tzv. cikánského rodinného tábora v Auschwitz–Birkenau v Osvětími. Tím se započala tradice pořádání pietních aktů v Muzeu SNP jako připomínky holokaustu Romů.

6. Jakým způsobem se vyvíjelo postavení Romů podle československé legislativy a přístup centrálních úřadů k Romům jako menšinové skupině do roku 1945?

V období první republiky byli Romové ze strany státních úřadů chápáni především jako jedna ze skupin obyvatel představující určité bezpečnostní riziko, z čehož vyplývalo – zejména na území českých zemí, kde většina Romů nebyla trvale usazena, úsilí o jejich kontrolu v rámci obecných legislativních norem. V roce 1927 pak vyšel v Československu zákon č. 117/1927 Sb., o potulných cikánech. Zaváděl poměrně přísnou policejní kontrolu a evidenci „potulných cikánů“ – ve skutečnosti se postupně týkala i Romů usedlých. (Existence této policejní evidence československých „cikánů“ mimo jiné přispěla k rychlé realizaci nacistických prot cikánských nařízení v Protektorátu po roce 1942.) V Československu byl tento zákon platný až do roku 1950. Mimo jiné nařizoval osobám starším 14 let prokazovat se speciálním identifikačním průkazem, tzv. „cikánskou legitimací“. Dával také možnost pro určité typy obcí „potulným cikánům“ pobyt na svém území vůbec zakázat.

7. Jak se změnilo postavení Romů v Československu po roce 1945?

Postavení Romů se v Československu začalo měnit po roce 1948, kdy byli v rámci komunistické ideologie označeni za oběti předchozích vykořisťovatelských režimů a vůbec poprvé byl formulován program, který měl zajistit zlepšení jejich materiální, sociální, vzdělanostní a zdravotně–hygienické situace. Ústředním pojmem při tom byla „převýchova“ – především pomocí zapojení do práce a vzdělávacího systému. Po roce 1958 pak byla celková asimilace Romů označena za nutnost – bez ohledu na názor Romů jako členů menšiny, které se toto rozhodnutí týkalo. Romové v poválečných českých zemích zažívali bezprecedentní zvýšení svojí životní úrovně, které v kontrastu s dnešními velkými sociálními nejistotami pamětníci často vyzdvihují. Zároveň byli ale přímo i nepřímě vystaveni stálému tlaku vzdávat se prvků vlastní identity, mimo jiné třeba jazyka. K zásadnímu vnitřnímu vykořenění také vedlo označování těchto prvků tradice a identity za prvky zaostalosti, které jim jako lidem brání v rozvoji. Dobové centrální úřady nikdy neuznaly existenci Romů jako národnostní menšiny, byli pojmáni jako sociální, maximálně sociálně–etnická skupina. Na podobu realizované „cikánské politiky“ neměli Romové sami žádný podíl, přestože o takové zapojení usilovali – nejbližší mu byli na přelomu 60. a 70. let, v době existence vlastní společensko–politické organizace Svaz Cikánů–Romů (1969–1973).

8. Změnilo se nějak postavení Romů po sametové revoluci v r. 1989?

Devadesátá léta znamenala pro Romy, podobně jako pro ostatní obyvatele, určité uvolnění a svobodu v mnoha oblastech života. Romové byli uznáni národnostní menšinou se všemi právy, která menšinám náleží. Zakládaly se různé spolky a neziskové organizace podporující romskou kulturu a jazyk. V roce 1991 vznikl spolek Muzeum romské kultury (který se později stal státní příspěvkovou institucí), začala se vyučovat romistika na Karlově Univerzitě. V prvních svobodných volbách kandidovala romská politická strana Romská občanská iniciativa, do federálního Parlamentu bylo zvoleno 11 romských poslanců z různých politických stran. Změna politické situace však také znamenala obrovský sociální propad mnoha československých Romů. Vysoká nezaměstnanost zapříčiněná u Romů nízkou kvalitací a předsudky ze strany zaměstnavatelů spolu se ztrátou či obtížným získáváním důstojného bydlení znamenaly postupné přesouvání Romů na periferii společnosti a prohlubování jejich chudoby. Obnovená svoboda projevu v 90. letech umožnila také sympatizantům hnutí skinheads projevovat otevřeně své rasistické názory vůči Romům, přičemž v mnoha případech nezůstávalo pouze u slovních napadení. Množily se fyzické útoky

na romské muže i ženy, které v několika případech skončily dokonce smrtí. Od roku 1995 začala státní správa stíhat tyto útoky jako rasově motivované, a to zejména po silném tlaku romských představitelů. Ti zvýšili svůj požadavek kvalifikovat tyto činy jako rasistické po útoku na Tibora Berkiho, kterého útočníci ubili k smrti baseballovou palicí v jeho rodinném domě, shodou okolností 13. 5. 1995, v den, kdy byl za přítomnosti prezidenta ČR Václava Havla odhalen památník romským obětem holokaustu v Letech u Písku.

9. Kdo je to Marian Kotleba a „Kotlebovci“?

Marian Kotleba je předsedou pravicově extremistické politické strany Kotlebovci – Ludová strana Naše Slovensko (ĽSNS), kterou založil v roce 2010 s cílem vystoupit z Evropské unie a NATO, vybudovat politickou nezávislost Slovenského státu a kromě jiného i vyhostit „nepřizpůsobivé“ migranty. Systematicky a otevřeně vystupuje proti Romům či sexuálním menšinám, prosazuje myšlenku „konečného řešení cigánského problému“. Marian Kotleba byl souzen za extremistický trestní čin propagace nacistické symboliky. V roce 2017 totiž daroval třem rodinám finanční šek v hodnotě 1488 eur v den výročí vzniku válečného tzv. Slovenského státu, na což Kotleba ve svém projevu sám upozornil. Suma byla rovněž symbolická – čísla 14 a 88 jsou v extremistické symbolice dobře známá. Číslo 14 odkazuje na počet slov ve větě Američana Davida Lanea, člena nacistické organizace Ku Klux Klanu, která v překladu zní: „Musíme zajistit existenci našich lidí a budoucnost bílých dětí.“ Číslo 88 odkazuje na osmou pozici písmena „H“ v abecedě, tedy „HH“, což znamená nacistický pozdrav „Heil Hitler“. Kotleba byl zbaven poslaneckého mandátu a odsouzen na šest měsíců vězení v případě porušení půlroční zkušební doby. V parlamentních volbách v roce 2020 získala Kotlebova strana 17 poslanců do Národní rady Slovenské republiky.

Odpovědi vypracovali:

Renata Berkyová, romistka (otázky 1, 2, 3, 4, 5, 8, 9)

Helena Sadílková, romistka (otázky 6 a 7)

Odkazy:

Oficiální stránky filmu Jak jsem se stala partyzánkou

<https://www.filmpartizanka.eu>

Muzeum romské kultury v Brně

<https://www.rommuz.cz/cs/>

Lety u Písku. Památník holokaustu Romů a Sintů v Čechách

<https://www.rommuz.cz/cs/lety-u-pisku/>

Hodonín u Kunštátu. Památník holokaustu Romů a Sintů na Moravě

<https://www.rommuz.cz/cs/hodonin-u-kunstatu/>

Zpravodajský server informující o různých událostech týkajících se Romů v ČR i jinde ve světě

<https://romea.cz/>

Informační portál k tématu holocaust, romský holocaust a rasismus

<https://www.holocaust.cz/>

Přiblížení historie Romů skrze rozhovory s aktéry dějinných událostí

www.pametromu.cz

Rozhovor s režisérkou filmu Verou Lackovou na A2Alarm.cz

<https://a2alarm.cz/2021/12/my-romove-a-romky-musime-byt-soucasti-historie-rika-vera-lackova-autorka-filmu-o-romskem-odboji/>

Rozhovor o filmu Jak jsem se stala partyzánkou s režisérkou Verou Lackovou na hatefree.cz

<https://www.hatefree.cz/clanky/romove-jsou-vynechavani-z-historie-zamer-pta-se-reziserka-lackova-natocila-film-o-pradedeckovi-partyzanovi>

Videorozhovor s režisérkou filmu Verou Lackovou na romea.cz

https://romea.cz/cz/kultura/film/premiera-romove-behem-druhe-svetove-valky-nebyli-jen-obeti-rada-z-nich-bojovala-za-vlast-ale-lide-o-nich-nevi-rika?fbclid=IwAR17RfaYD2XuHdSRU15WoBaL_KN12qqUnyFhsw-Xo_WVWWyAIu7CB1zQPmk

Stíny romského holocaustu. Dokumentární film, reflektující existenci vepřina na místě bývalého koncentračního tábora v Letech u Písku. Renata Berkyová, Romea. 2014.

<https://www.youtube.com/watch?v=9foFHdmXP8I&t=83s>

Projev Emila Ščuky (romského politika) v roce 1989 na Letenské pláni během sametové revoluce

<https://www.youtube.com/watch?v=7IP6maOlKh8>

Doporučená literatura:

BANGA, P.: *Skutečná cesta ven*. Host, Brno 2022.

HORVÁTHOVÁ, J.: *Kapitoly z dějin Romů*. NLN – Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2002.

Dostupné na <https://old.pf.jcu.cz/stru/katedry/pgps/ikvz/podkapitoly/do1kapitoly.pdf>.

HORVÁTHOVÁ, J.: *... to jsou těžké vzpomínky*. I. svazek. Větrné mlýny, s. r. o., Brno 2021.

HÜBSCHMANNOVÁ, M. (ed.): *Po židoch cigáni*. I. díl, (1939 – srpen 1944): svědectví Romů ze Slovenska 1939–1945. Triáda, Praha 2005.

JUROVÁ, A.: Rómovia v období od roku 1945 po november 1989. In: *Čačipen pal o Roma – súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2002.

KLADIVOVÁ, V.: *Konečná stanice Auschwitz-Birkenau*. UP, Olomouc 1994.

LACKOVÁ, E.: *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Triáda, Praha 2020.

LHOTKA, P.: Svaz Cikánů–Romů 1969–1973: doprovodná publikace k výstavě Muzea romské kultury Svaz Cikánů–Romů (1969–1973) – z historie první romské organizace v českých zemích. Muzeum romské kultury, Brno 2009.

LUNDGREN, G., TAIKON, S.: *Žofi Z-4515*. Kher, Praha 2022.

NEČAS, C.: *Holocaust českých Romů*. Prostor, Praha 1999.

NEČAS, C.: *Nemůžeme zapomenout – Našti bisteras*. UP, Olomouc 1994.

PAVELČÍKOVÁ, N.: *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. UDVZK, Praha 2004.

Dostupné na <https://www.policie.cz/soubor/sesit-12-pdf.aspx>.

SERINEK, J., TESAŘ, J.: *Česká cikánská rapsodie*. Triáda, Praha 2016.

Soubor autorů: *Samet blues. Drsná devadesátá v povídkách Romů*. Sbíрка autorů. Kher, Praha 2021.

Poslední aktualizace: 06/2023